

Kazimierz Kraj

Terroryzm zagrożeniem dla bezpieczeństwa międzynarodowego i praw człowieka

Terroryzm współczesny jest zjawiskiem, którego przyczyny tkwią w skomplikowanych procesach społecznych, politycznych i religijnych. Znanych definicji terroryzmu funkcjonuje ponad dwieście. Oczywiście powstają nowe¹. Po raz pierwszy słowa terroryzm we współczesnym jego rozumieniu użyto podczas Konferencji Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawa Karnego w Brukseli² w 1930 r. Konwencja Genewska z 16 listopada 1937 r. próbowała opracować definicję terroryzmu. Ustalona wtedy definicja brzmiała: *Akty terroryzmu w niniejszej konwencji oznaczają działania przestępcze, skierowane przeciwko jakiegokolwiek państwu, jeśli zostały podjęte z zamiarem wywołania strachu w umysłach poszczególnych osób, grup albo w społeczeństwie*³. Konwencja nie została ratyfikowana przez wymaganą liczbę jej sygnatariuszy i w związku z tym nie weszła w życie. W 1972 r. Komitet Prawny Organizacji Narodów Zjednoczonych debatował nad definicją terroryzmu międzynarodowego. Przy tej nieudanej próbie zdefiniowania zjawiska terroryzmu omawiano elementy, które powinny być brane pod uwagę przy formułowaniu pojęcia terroryzmu. Zaliczono do nich: działalność przeciw osobom korzystającym z ochrony prawa międzynarodowego (głowy państw i rządów, dyplomaci), działalność prowadzącą do porywania samolotów pasażerskich, „eksport gwałtu” i „eksport terroryzmu”. Debata nie została rozstrzygnięta. Aby uściślić na potrzeby artykułu charakter oraz przedmiot terroryzmu, posłużę się definicją zawartą w rosyjskiej ustawie o przeciwdziałaniu terroryzmowi.

¹ Rozbicie na ponad sto (dokładnie 109 sformułowanych od 1936 r.) definicji pojawia się w opracowaniu A. P. Schmida i A. Jongmana, *Political Terrorism, Amsterdam and Transaction Books*, 1988, s. 5; podają za B. Bolechów, *Terroryzm w świecie podwubiegunowym, przewartościowania i kontynuacje*, Toruń 2003, s. 29.

² Zob. *Walka z terroryzmem we współczesnym świecie*, „Informator Oddziału Współpracy ze Społeczeństwem” nr 13, Pruszków 2001, s. 11.

³ B. Kwiatkowska-Czechowska, *Zagadnienia terroryzmu w świetle prawa międzynarodowego*, [w:] „Sprawy Międzynarodowe” 1976, nr 11, s. 86, podają za J. Golec, *Terroryzm międzynarodowy*, [w:] „Dziś. Przegląd Społeczny” 2001, nr 12, s. 21.

Terroryzm – ideologia przemocy i praktyka wpływania na decyzje przyjęte przez władze państwowe, władze samorządowe lub organizacje międzynarodowe, związana z zastraszaniem ludności lub innymi formami nielegalnych działań z użyciem przemocy (tłum. własne – K.K.)⁴.

Prawa człowieka mają charakter moralny, są zbiorem postulatów domagających się poszanowania wartości dla człowieka najcenniejszych. Należą do nich: godność człowieka, życie, wolność i swobodny rozwój. Mają naturalny charakter, są niezbywalne i trwają tak długo, jak żyje człowiek. Przysługują wszystkim bez dyskryminacji ze względu na religię, obywatelstwo, płeć, rasę, kolor skóry, język, pochodzenie społeczne i narodowe, majątek lub poglądy polityczne. Jednostka ma prawa polityczne i obywatelskie oraz prawa socjalne, gospodarcze i kulturalne. Prawa człowieka znajdują potwierdzenie i gwarancje oraz ochronę w konstytucjach⁵, ustawach, umowach i deklaracjach międzynarodowych. Należą do nich: Karta Narodów Zjednoczonych, Deklaracja Praw Człowieka, Pakt Praw Politycznych i Obywatelskich, Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, Konwencja o prawach dziecka, Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania⁶.

Bezpieczeństwo międzynarodowe obejmuje „(...) wartości egzystencjalne pojedynczych państw, ale również wartości wspólne dla danego systemu, takie jak: stabilność, pokój, równowaga, współpraca itp. O ich ochronie decyduje prowadzona przez państwa polityka bezpieczeństwa oraz całość i więzi instytucji międzynarodowych. Celem działań na rzecz bezpieczeństwa międzynarodowego jest eliminowanie zagrożeń dla istnienia, przetrwania, tożsamości oraz rozwoju państw i systemów międzynarodowych, a także kształtowanie pewności tych podmiotów⁷”. Jest procesem społecznym przebiegającym w skali międzynarodowej ze zmienną dynamiką i intensywnością powiązaną przez występujące współzależności, jak również sprzeczność i zgodność interesów państw i systemów międzynarodowych.

Problematyka zagrożenia⁸ terroryzmem i postrzegania w związku z jego zwalczaniem praw człowieka stała się niezwykle ważna po zamachach z 11 września 2001 r. Wpływ na percepcję problemu ma znaczny wzrost liczby ofiar oraz skala ataków terrorystycznych na świecie. Terroryzm, prawa człowieka oraz bezpieczeństwo międzynarodowe są ze sobą związane w sposób szczególny. Terroryzm sam w sobie stanowi zagrożenie dla przestrzegania praw człowieka w sferze politycznej, socjalnej ekonomicznej czy kulturalnej. Skala i szkody czynione przez współczesne akty terrorystyczne (USA 2001, Moskwa-Dubrowka 2002, Madryt 2004, Białystok 2004, Londyn 2005)

⁴ Федеральный закон Российской Федерации О противодействии терроризму, www.president.kremlin.ru/text/docs./2006/03/102800.shtml.

⁵ Zob. preambuła Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r., art. 30 i art. 233 ust. 1.

⁶ Więcej P. Cz. Ptak, *Godność człowieka a zwalczanie terroryzmu. Zasada humanitaryzmu prawa karnego a reakcja państwa na przestępstwo terrorystyczne*, [w:] *Walka z terroryzmem w świetle prawa międzynarodowego*, red. K. Lankosz, M. Chorośnicki, P. Czubik, Bielsko-Biała 2004, s. 245 i nast.

⁷ Zięba R., *Pozimnowojenny paradygmat bezpieczeństwa międzynarodowego*, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, red. R. Zięba, Warszawa 2008, s. 20; zob. także *idem*, *Bezpieczeństwo a terroryzm*, [w:] *Terroryzm globalne wyzwanie*, red. K. Kowalczyk, T. Wróblewski, Toruń 2006, s. 29–34.

⁸ Zob. szerzej: M. Lasoń, *Kształtowanie się nowego ładu międzynarodowego w XXI wieku*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. E. Cziomer, Kraków 2008, s. 380–384.

stanowią zagrożenie nie tylko dla bezpieczeństwa narodowego, ale w zglobalizowanym świecie są zagrożeniem dla bezpieczeństwa międzynarodowego. Sytuacja po 11 września 2001 r. przyniosła nowe wyzwania i dylematy w sferze bezpieczeństwa i praw człowieka. Prezydent Stanów Zjednoczonych George W. Bush ogłosił *wojnę z terroryzmem*. Na potrzeby tej „wojny” wiele państw zaostrzyło politykę imigracyjną i azylową oraz podjęło działania ograniczające prawa tak własnych obywateli, jak i cudzoziemców. Kierując się potrzebami zapewnienia bezpieczeństwa administracja G. W. Busha wprowadziła środki ułatwiające identyfikację osób, zatrzymywanie oraz deportację podejrzewanych o związki z terroryzmem. Pośród państw Unii Europejskiej⁹ najbardziej restrykcyjne rozwiązania wprowadziły Wielka Brytania, Dania oraz Włochy.

Największe zmiany w zakresie praw i wolności obywatelskich wprowadziły w imię wojny z terroryzmem Stany Zjednoczone. Silne kontrowersje wywołują wprowadzone szczególne metody postępowania z osobami podejrzanymi o związki z terroryzmem bądź o przestępstwo terrorystyczne. Już 13 listopada 2001 r. prezydent Bush jr. Podjął decyzję (jako głównodowodzący wydał rozkaz) o powołaniu specjalnych trybunałów wojskowych sądzących osoby niebędące obywatelami amerykańskimi. Opinia publiczna na świecie przyjęła ten pomysł ze sporą rezerwą, ze względu na właściwość osobową trybunałów. Objęci zostali nią tylko podejrzani niebędący obywatelami Stanów Zjednoczonych. Prezydent mógł pisemnie wskazywać konkretne osoby, których postawienie przed trybunałem jest w interesie USA. Specyficzne dla tych trybunałów było niezwykle poważne ograniczenie praw oskarżonego poprzez bezwzględne chronienie informacji niejawnych przed składem orzekającym, oskarżonym i obroną. Stany Zjednoczone uzasadniały powstanie trybunałów rzymską zasadą – na skrajne zło skrajne lekarstwo¹⁰. Powołanie tych specjalnych trybunałów zostało zakwestionowane¹¹. Nowa ustawa o trybunałach wojskowych¹² ogranicza poprzez wprowadzenie kategorii *bezprawnego kombatanta*, nie istniejącej w międzynarodowym prawie humanitarnym, zakres podmiotowy gwarantowanej przez prawo ochrony. Przyznanie statusu *bezprawnego kombatanta*¹³ zależne jest od trybunałów ustanawianych przez prezydenta bądź sekretarza obrony USA. Wprowadzona ustawa pozbawiła sądy amerykańskie możliwości rozpatrywania pozwów złożonych przez osoby uznane za *bezprawnych kombatantów*. Pozwy dotyczą prawomocności zatrzymania oraz warunków, w jakich są one przetrzymywane. Co najdziwniejsze prawo to działa wstecz, pozwalając sądom na oddalenie apelacji złożonych przez więźniów przetrzymywanych w bazie Guantanamo. Ustawa utrudnia więźniom dostęp do adwokatów, ogranicza możliwość zapoznania się materiałami dowodowymi, szczególnie tymi uznanymi za tajne. Przepisy ustawy dopuszczają również wykorzystywanie dowodów uzyskanych

⁹ O polityce Unii Europejskiej wobec terroryzmu czytaj D. Szlachter, *Walka z terroryzmem w Unii Europejskiej – nowy impuls*, Toruń 2006.

¹⁰ *Paremii extremis malis extrema remedia*.

¹¹ Sąd Najwyższy USA w orzeczeniu z 29.06.2006 r. stwierdził niezgodność ustanowienia tych specjalnych trybunałów z prawem wewnętrznym USA jak również konwencjami genewskimi z 1949 r.

¹² 17.10.2006 r. G. Bush podpisał ustawę o trybunałach wojskowych zawierającą definicję tzw. bezprawnego kombatanta, czyli osoby nielegalnie biorącej udział w działaniach zbrojnych.

¹³ Więcej o tej problematyce zob. M. Marcinko, *Status terrorysty w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego*, [w:] *Walka z terroryzmem w świetle prawa...*, s. 123–137.

w wyniku stosowania przymusu fizycznego. Ustawa przyznała prezydentowi USA prawo interpretowania i decydowania o stosowaniu konwencji genewskich z 1949 r. W jej myśl przed amerykańskimi sądami nie można się powoływać na konwencje genewskie i protokoły dodatkowe jako na źródło swoich praw w postępowaniu przed amerykańskim wymiarem sprawiedliwości.

Niewątpliwie najpoważniejszym naruszeniem prawa międzynarodowego oraz praw człowieka jest stosowanie tortur¹⁴ przez amerykańskich funkcjonariuszy. Praktyki te dotyczą więzienia w Guantanamo, Abu Ghraib w Iraku czy bazy Bagram w Afganistanie. W przedstawianej amerykańskiej ustawie z listy zbrodni wojennych wykluczono poniżające traktowanie oraz zawężono definicję okrutnego i niehumanitarnego traktowania. Ponadto praktykuje się przekazywanie oskarżonych o terroryzm więźniów przez USA oraz takie państwa europejskie, jak Szwecja i Wielka Brytania, do państw stosujących tortury¹⁵.

W walce z terroryzmem, który jest skierowany przeciwko prawom człowieka oraz rządowi prawa wszystkie państwa powinny zapewnić, że środki podejmowane w walce z terroryzmem będą zgodne z prawem międzynarodowym, szczególnie w zakresie zapewnienia praw człowieka, praw uchodźców oraz stosowania się do międzynarodowego prawa humanitarnego. Obowiązujące uregulowania międzynarodowe dopuszczają ograniczenie praw i swobód w sytuacji wprowadzenia stanu wyjątkowego lub wojennego. Mówi o tym np. artykuł 15. Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka. Zezwala na odstąpienie w razie wojny lub innej nadzwyczajnej sytuacji zagrażającej życiu narodu, od obowiązków wynikających z konwencji, lecz tylko w takim stopniu, w jakim te środki nie są sprzeczne z innymi obowiązkami wynikającymi z prawa międzynarodowego. Uczestnicy tej konwencji wielokrotnie przedstawiali swoje zastrzeżenia zgodnie z jej artykułem 15. I tak np. Wielka Brytania zgłosiła zastrzeżenie w sprawach zatrzymywania i aresztowania w związku z przyjęciem Aktu o zapobieganiu terroryzmowi z 1989 r. Irlandia dwukrotnie wprowadzała swoje zastrzeżenie w związku z wprowadzaniem Aktu o nadzwyczajnych pełnomocnictwach. Po trzech miesiącach od wypadków w Nowym Jorku, Francja, Wielka Brytania i USA zaostrzyły swoje uregulowania prawne związane z walką z terroryzmem. Wiązały się one z rozszerzeniem pojęcia niesądowego aresztowania, rozszerzeniem uprawnień służb specjalnych i policji w zakresie wkraczania w prywatne życie obywateli np. w kwestii uproszczenia procedur związanych z podsłuchiwaniami ich rozmów w sieciach telekomunikacyjnych¹⁶.

Przykładem wewnętrznych antyterrorystycznych rozwiązań prawnych regulujących ograniczanie praw człowieka jest rosyjska ustawa *О противодействии терроризму* (O przeciwdziałaniu terroryzmowi) z 6 marca 2006 r.¹⁷ Artykuły 11. i 12. ustawy ustanawiają prawny reżim operacji kontrterrorystycznej oraz warunki jej prowadzenia. W artykule 11. enumeratywnie wyszczególniono zakres środków i czasowych ograniczeń praw związanych z prowadzeniem operacji kontrterrorystycznej. Do środków tych należą m.in. kontrola rozmów telefonicznych i innych informacji prowadzonych kana-

¹⁴ USA oraz państwa członkowskie UE są stroną Konwencji w sprawie zakazu tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania. Konwencja została przyjęta przez ONZ 10 grudnia 1984 r.

¹⁵ Np. Maroko, Egipt i Syria.

¹⁶ Szerzej zob. В.В. Устинов, *Международный опыт борьбы с терроризмом: стандарты и практика*, Москва 2002, s. 159–175.

¹⁷ Wcześniej od 1998 r. funkcjonowała ustawa *О борьбе с терроризмом* [O walce z terroryzmem].

łami telekomunikacyjnymi, poszukiwanie informacji o okolicznościach popełnionego aktu terrorystycznego, przerwanie działalności niebezpiecznych przedsiębiorstw i organizacji, w których wykorzystywane są niebezpieczne środki chemiczne, wybuchowe czy radioaktywne. Jest także możliwe wprowadzenie kwarantanny, przerwanie łączności, wzmocnienie ochrony porządku społecznego i ważnych dla przeżycia lokalnej społeczności obiektów oraz wiele innych działań o charakterze prewencyjnym ograniczających swobodę poruszania się lub wykorzystanie dla celów operacji środków transportu osób prywatnych i innych instytucji¹⁸.

Artykuł 12. przywoływanej ustawy reguluje warunki przeprowadzenia operacji kontrterrorystycznej oraz określa kompetentne organy uprawnione do jej przeprowadzenia. Gdy operacja kontrterrorystyczna wymaga wprowadzenia znaczących sił i środków, obejmuje terytorium ze znaczącą liczbą ludności, dowodzący operacją powiadamia prezydenta FR, premiera, przewodniczących Rady Federacji i Dumy, prokuratora generalnego i inne osoby funkcyjne, które muszą być niezbędnie powiadomione¹⁹.

Podane przykłady pokazują, że wprowadzane regulacje antyterrorystyczne mogą wpływać na ograniczenie praw człowieka i jego wolności osobistej. Wprowadzane w szczytnych celach uregulowania prawne zapobiegające zagrożeniom niesionym przez terroryzm, same w sobie mogą być niebezpieczne dla przestrzegania praw człowieka i niekoniecznie oznaczać zapewnienie bezpieczeństwa tak narodowego jak i międzynarodowego. Podjęcie skutecznej walki z terroryzmem międzynarodowym rodzi dylemat – jak chronić obywateli oraz cele narażone na ataki terrorystyczne nie naruszając podstawowych zasad i fundamentalnych swobód charakteryzujących współczesne państwo prawa. Z jednej strony państwo musi unikać metod klasycznego odwetu, gdyż może on spowodować wzburzenie opinii publicznej. Z drugiej strony państwo demokratyczne niepotrafiące skutecznie odpowiedzieć na zagrożenie terrorystyczne doprowadzić może do zachwiania własnego autorytetu i nie będzie mogło utrzymać porządku i bezpieczeństwa publicznego na własnym terytorium. W ostatnim okresie niewątpliwie zmieniły się poglądy na demokratyczne sposoby ochrony ustroju państwowego przed zagrożeniami, w tym terrorystycznymi. Oznacza to rozumne stosowanie metod siłowych dla ochrony demokratycznych praw obywateli, swobód w oparciu o zasady, które możemy sformułować w następujący sposób:

1. proklamowanie i bronienie przez państwo najważniejszych wartości wyrażających interesy większości narodu,
2. niezawodna państwowa ochrona proklamowanych wartości,
3. prewencyjna ich ochrona prawnymi i innymi środkami przez możliwymi zagrożeniami.

Podejście takie ma charakter prewencyjny i przewiduje ograniczenie swobód demokratycznych w wypadku niezbędności ochrony najważniejszych wartości społeczeństwa. Taka przewaga najważniejszych wartości przed odrębnymi prawami i swobodami została określona w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw i Swobód Obywateli czy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka.

Przedstawione powyżej problemy związane z naruszaniem praw człowieka, swobód obywatelskich stają się podstawowym zagadnieniem demokratycznej od-

¹⁸ Więcej zob. *Терроризм правовые аспекты противодействия, нормативные и международные правовые акты с комментариями*, Научные статьи, Москва 2007, s. 91–105.

¹⁹ *Ibidem*, s. 105–108.

powiedzi na terroryzm. W wyniku takiej reakcji na zagrożenie terrorystyczne, demokracja oraz prawa człowieka, przy pochopnych, nerwowych i nazbyt rygorystycznych posunięciach państwa mogą ponieść nieodwracalny uszczerbek. Przyczyniła się do tego wytworzona po 11 września 2001 r. atmosfera strachu powodująca przyzwolenie opinii publicznej do wdrożenia ustawodawstwa antyterrorystycznego ograniczającego lub wręcz gwałcącego zasady międzynarodowego prawa humanitarnego i prawa człowieka. Wprowadzenie politycznej koncepcji „wojny z terroryzmem” nie zostało powiązane ze zbudowaniem systemu prawnego, na którym miałaby ona być oparta. W wyniku kopiowania norm z różnych obszarów prawa powstał konglomerat, hybryda, elementów zapożyczonych z prawa antyterrorystycznego i prawa konfliktów zbrojnych. Istnieje wielkie prawdopodobieństwo posuwania się państwa (państw) dążących do eliminacji zagrożenia, jakie niesie terroryzm, do zastosowania nadmiernych represji oraz naruszeń prawa, nie tylko wobec terrorystów, ale wobec własnych obywateli. Jeżeli takie postępowanie na trwale wpisze się w codzienną praktykę funkcjonowania państwa może ono doprowadzić do zagrożenia praw człowieka, swobód obywatelskich w imię ich ochrony przez zagrożeniem niesionym przez terroryzm. Jedynie działanie w ramach prawa, przestrzeganie norm międzynarodowego prawa humanitarnego spowoduje, że każda inna strategia zwalczania terroryzmu, która zagrazi prawom człowieka stanie się cennym narzędziem i argumentem dla terrorystów.

Jarosław J. Piątek stwierdził, że „(...) Stan zagrożenia, który nam towarzyszy może doprowadzić nas do stanu wyjątkowego, traktowanego jako coś normalnego. Staniemy wtedy wobec konfrontacji. Po pierwsze – z władzami, które dla własnych celów będą nami manipulować, prezentując jedynie tylko same działania antyterrorystyczne. Po drugie – nie będziemy widzieć nic poza odmiennością terrorystycznych postaw, a jedynie zderzenie z obcą, niecywilizowaną, nieeuoroamerykańską kulturą”²⁰.

Działania antyterrorystyczne, w odróżnieniu od aktów terrorystycznych, musi cechować legalność i praworządność postępowania. Gdy tego zróżnicowania nie będzie, walka z terroryzmem przekształci się w terroryzm państwowy. Następstwem tego zjawiska będzie staczanie się państw demokratycznych ku organizacji autorytarnej.

Przyjęta Globalna Strategia Zwalczania Terroryzmu i Plan Działania jednogłośnie zaakceptowany przez wszystkie państwa członkowskie Organizacji Narodów Zjednoczonych są zgodne z postulatem skoncentrowania się na ochronie praw człowieka i ich poszanowaniu oraz rządów prawa jako fundamentu, na którym powinna opierać się walka z terroryzmem.

Zajmując się relacjami pomiędzy terroryzmem, bezpieczeństwem międzynarodowym oraz prawami człowieka możemy stwierdzić, że te trzy elementy są silnie od siebie zależne. Skala zagrożenia aktami terrorystycznymi rzutuje na stosunki w sferze bezpieczeństwa międzynarodowego, poczucie stanu bezpieczeństwa poszczególnych państw i ich obywateli. Poczucie zagrożenia przekłada się na przyzwolenie ograniczania praw i swobód obywatelskich w imię walki z terroryzmem. Po pierwsze może to prowadzić do niezgodnych z prawem działań podejmowanych przez wybrane w wol-

²⁰ J. J. Piątek, *Długa wojna z terroryzmem*, [w:] *Rocznik bezpieczeństwa międzynarodowego 2007*, red. P. Mickiewicz, K. Kubiak, Wrocław 2007, s. 62.

nych wyborach władze państwowe. Po drugie do zubożenia społeczeństw wobec ograniczania ich praw. Po trzecie do uzyskania przez organizacje terrorystyczne wtórnego sukcesu – trwałego ograniczenia praw człowieka nie w wyniku własnych akcji terrorystycznych, lecz operacji kontrterrorystycznych państwa. Stworzenie takiej sytuacji ujawni nowe pokłady politycznej argumentacji na rzecz działalności terrorystycznej, w imię obrony praw człowieka.

Walka z terroryzmem przy zastosowaniu niedemokratycznych, nieprawnych metod i środków może okazać się wygraną bitwą ale przegraną wojną z terroryzmem i w obronie praw człowieka. Najpotężniejsza organizacja terrorystyczna nie stanowi bowiem tak wielkiego niebezpieczeństwa dla praw człowieka jak ograniczająca prawa obywatelskie reakcja państwa na zagrożenie terrorystyczne.

Bibliografia

- Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, red. R. Zięba, Warszawa 2008.
- Bolechów B., *Terroryzm w świecie podwubiegunowym, przewartościowania i kontynuacje*, Toruń 2003.
- Федеральный закон Российской Федерации О противодействии терроризму, www.president.kremlin.ru/text/docs./2006/03/102800.shtml.
- Golec J., *Terroryzm międzynarodowy*, [w:] „Dziś. Przegląd Społeczny” 2001, nr 12.
- Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. E. Cziomer, Kraków 2008.
- Rocznik bezpieczeństwa międzynarodowego 2007*, red. P. Mickiewicz, K. Kubiak, Wrocław 2007.
- Szlachter D., *Walka z terroryzmem w Unii Europejskiej – nowy impuls*, Toruń 2006.
- Terroryzm globalne wyzwanie*, red. K. Kowalczyk, W. Wróblewski, Toruń 2006.
- Терроризм, правовые аспекты противодействия, нормативные и международные правовые акты с комментариями, Научные статьи, Москва 2007.
- Устинов В. В., *Международный опыт борьбы с терроризмом: стандарты и практика*, Москва 2002.
- Walka z terroryzmem we współczesnym świecie*, „Informator Oddziału Współpracy ze Społeczeństwem” 2001, nr 13.
- Walka z terroryzmem w świetle prawa międzynarodowego*, red. K. Lankosz, M. Chorośnicki, P. Czubik, Bielsko-Biała 2004.